

IVAN BERNIK

Demokracija in konsenz v socialistični družbi

(Kritično delo o nekdanjih socialističnih družbah in izhodišča za razmišljanja o sodobnih socialističnih družbah)

Knjiga, ki je izšla v zbirki Znanstvena knjižnica FDV, je posvečena kritični znanstveni analizi socialne strukture socialističnih družb. Označimo jo najprej lahko kot izvor idej, s pomočjo katerih je mogoče zavrniti številne ideološke zablode in teoretične vulgarizacije, povezane z zamislimi o socialističnih družbah. To je mogoče storiti s pomočjo izbora nekaterih temeljnih avtorjevih tez.

Izhodiščna teza omenja obstoj treh hierarhij v socialističnih družbah: hierarhijo sposobnosti (meritokratski koncept), zasnovano na dosežkih znanja in prizadevanj, hierarhijo družbene moči, dominacije, ko delitve dela deli ljudi na vladajoče in vladane, in hierarhijo dohodkov, delitve sredstev – eksploatacije. Posebna pozornost je v knjigi posvečena hierarhiji med vladajočimi in vladanimi (pojavitom dominacije in konsenza). Na temeljih te teze gradi avtor drugo izhodiščno tezo o razredni strukturi socialističnih družb. Na vrhu razredne hierarhije so uvrščeni dejanski nosilci oblasti, ki določajo cilje in program družbe, strateška elita, nomenklatura, lahko rečemo tudi politokracija. Med izvrševalce oblasti šteje avtor birokracijo, strateški eliti lojalni aparat, posredniški vmesni sloj. Kategorije brez dostopa do oblasti, ki so identične z izkoriščanim razredom, so širše od delavstva, to so vse tiste kategorije, ki nimajo lastne politične organiziranosti ipd.

Omenjene avtorjeve teze kritično zavračajo enostranske ekonomske razlage razred-

nih struktur in konceptov dvopolne razredne strukture, ki naj bi jih socialistične družbe začele presegati z odpravo ali omejitvijo zasebne lastnine. Na ta način socialistične družbe niso presegle treh omenjenih hierarhij; ni jim uspelo uveljaviti nadzora nad upravljavci družbe, to je nadzor nad nadzorom, kar velja tudi za neučinkovitost samoupravnega nadzora v nekdanji jugoslovanski družbi. Socialistične družbe so kot temeljni konflikt označevale konflikt med birokracijo in delavskim razredom. Avtorjeva razlaga razredne strukture socialističnih družb postavlja pod vprašaj tudi to problematično razlago razredne strukture socialističnih družb, po kateri naj bi bila birokracija dominantni razred, strateška elita in karizmatična partijska politokracija pa sta na ta način ostajali razbremenjeni vloge dejanskega dominantnega razreda in nosilca antagonističnega konflikta s kategorijami brez dostopa do oblasti. Avtor utemeljeno sodi, da v socialističnih družbah ni šlo za diktaturo birokracije. Prikrivanje dejanske vloge strateške elite je omogočalo dolgotrajno usklajevanje dominacije in konsenza ali drugače rečeno, je odlagalo izbruhe temeljnih konfliktov in spopadov kategorij brez dostopa do oblasti z dominantno strateško elitno.

Ko avtor razpravlja o reprodukciji razrednih položajev, si v svojih temeljnih tezah upravičeno zastavlja vprašanja o legitimnosti oblasti v socializmu, kako torej strateška elita ohranja moč in oblast ter omejuje njune disruptivne učinke. Pri razpravi o legitimnosti oblasti so teze oprte na pomembne Webrove ugotovitve, kot so: optimalna reprodukcija družbe, normativno soglasje delujočih, vera v splošne maksime delovanja ipd. Oblast v socializmu je doseгла konsenz s podrejenimi razredi in sloji s pomočjo karizme, tradicije, obrednih manifestacij, idealiziranih ideoloških programov, skrivnostni oblasti ipd. Zveza med oblastniki in podrejenimi je nastajala na zagotavljanju socialne varnosti, pa tudi delne oblastinje kakor tudi fiktivne ali omeje-

ne avtonomne participacije podrejenih, ki so bili strateški eliti dolžni izražati zahtevano spoštovanje.

Avtor omeji raziskavo o legitimnosti oblasti na razmerja med strateško elito in manualnim delavstvom in pri tem izhaja iz celovitosti procesov reprodukcije razrednih položajev. Ob teh avtorjevih ugotovitvah se je treba spomniti na ideološke konstrukte o delavskem razredu kot vladajočem razredu, na vulgarizacijo teorij o nevidnosti razredov, preoblikovanju družbe v brezrazredno družbo, pri čemer naj bi v jugoslovanski družbi odločilno vlogo odigralo samoupravljanje s postopnim izločanjem mezdnih odnosov in njihovim nadomeščanjem s procesi osvobajanja dela.

Raziskava celovitosti reprodukcije razrednih položajev zadeva pojave družbene neenakosti in egalitaristične ideologije. Poenostavljeno povzemanje avtorjevih empirično verificiranih tez je naslednje: nižji socialni sloji sprejemajo egalitarizem pri delitvi materialnih sredstev in so hkrati prištaši ideologije kvantitativnega distributivnega egalitarizma. Po drugi strani pa je strateška elita v privilegiranem materialnem položaju in hkrati sama določa merila delitve. Zavzema pa se za kvalitativni dominantni egalitarizem, s katerim izraža s pomočjo težnj k enotnosti avtoritarni ideološki kompleks, viden v pojavih antiintelektualizma in antiprofesionalizma.

Obrazložene avtorjeve teze kritično zavračajo dokaj razširjene teze o egalitarnem sindromu v socializmu, hkrati pa opozarjajo na fiktivno širjenje ideje o distributivnem egalitarizmu s strani elite, s katero prikriva svoje dejanske neegalitarne interese. Elita s fiktivnim distributivnim egalitarizmom in monističnim kvalitativnim egalitarizmom ustvarja legitimiteto oblasti, ko delavstvo pristaja na avtoritarnost elite. Na ta način je eliti uspelo paralizirati nezadovoljstvo do oblasti in razpršiti razredne konflikte ter jih marginalizirati. Če se spomnimo na razširjeno ideološko tezo o temeljnem konfliktu med birokracijo – ki pokvari vse dobre zamisli politokracije (oblast delavstva, samoupravljanje, delitev po delu) – in delavstvom ter na gonjo proti direktorjem kot krivcem za nizke dohodke delavstva in njihovo mezno podrejenost, ki so opravljali vlogo strelovodov množičnega nezadovoljstva ipd., postaja s pomočjo avtorjevih tez

o egalitarizmu jasno, da so gornje ideološke zamisli pomagale strateški eliti pri iskanju ravnotežja med dominacijo in konsenzom.

V knjigi se srečamo z analizo legitimizacijskih funkcij politične participacije. Avtor utemeljuje opazno vključenost delavstva v dominantno politično partijo in prikaže omejeno formalno participacijo kategorij brez dostopa do oblasti v številnih množičnih organizacijah. Vendar hiperinstitucionalizacija, institucionalni gigantizem je omogočal eliti nadzor nad podrejenimi sloji in stabiliziranje odnosov dominacije ter tudi iskanje konsenza s pomočjo omejene participacije.

Po avtorjevih ugotovitvah je dolgotrajno, ne preveč moteno zavezništvo med strateško elito in delavstvom z zagotovljeno legitimnostjo oblasti obstajalo tudi zaradi industrijskega, polperifernega gospodarskega razvoja socialističnih družb. Na ta način se je povečevalo število industrijskega delavstva in vse reforme, ki so nujno morale začeti s krčenjem ekstenzivnega industrijskega sektorja in s socialnim ogrožanjem delavstva, so propadle. S tem pa so se socialistične družbe zmeraj bolj odmikale od moderne in še posebej postindustrijskega razvoja. Gospodarska kriza se je poglobljala in zmeraj bolj načenjala legitimacijo oblasti, zasnovano na ravnotežju med dominacijo in konsenzom.

Do konca socializma po avtorjevem mnenju ni prišlo zaradi revolucionarnosti delavstva ali delovanja frustrirane tehnokracije proti birokraciji ipd., kot so napovedovale nekatere ideologije ali hipoteze. Razpad socializma je povzročilo delovanje marginalne, partikularne humanistične inteligence, ki je bila sicer difuzna, vendar nekonformna, liberalna in glasnica idej civilne družbe. Hkrati začenjajo tudi slabeti komunikacije med vladajočimi in vladanimi z delegitimizacijskimi težnjami delavstva. Oslabljen oblast nekonformizma ni zatrla z represijo, marveč si je s selektivno demistifikacijo (primer Slovenije) prisvojila nekatere liberalnejše politične zamisli marginalne inteligence. Obstoječe družbe ni mogla inovirati, nevtralizirala je nekoliko nekonformizem in se srečevala z zmeraj bolj težavnimi zvezami z delavstvom. Tako so se družbeni tokovi usmerjali proti razpadu socialističnih družb.

Iz izbora nekaterih prikazanih temeljnih avtorjev tez postaja razvidno, da so v knjigi

z znanstveno analizo zavrjnene številne, razširjene enostranske teze, vulgarizacije, pa tudi ideološke zablode, ki zadevajo socialno strukturo socialističnih družb. Knjiga nam razloži temelje dolgotrajnega obstoja socialističnih družb, legitimnosti njihovih oblasti in spretnega uravnavanja dominacije ter konsenza.

V knjigi pa so pojasnjeni tudi razlogi za razpad socialističnih družb, ki niso več prenesle bolj perifernega gospodarskega razvoja s hkratnim zrušenjem legitimnosti oblasti ob prodoru liberalizma marginalnih intelektualcev in razpadanjem konsenzualnih zvez med strateško elito in podrejenimi. Dodali bi, da je bil prodor liberalizma intelektualcev utemeljen še na nacionalističnih zamislih, kar je povzročilo hkrati razpad socializma in zveznih držav z nastajanjem novih postsocialističnih nacionalnih držav. V socialističnih državah je končno dozorelo široko sprejeto spoznanje, da je iluzorno pričakovanje učinkovitega nadzora nad upravljavci družbe in še posebej nad strateško elito v razmerah političnega monističnega sistema, brez politične in ekonomske konkurence, s koncentrirano močjo in uveljavljanjem avtoritarnega, kvalitativnega egalitarizma (dominantne enotnosti).

Delo, o katerem razpravljamo, je aktualno za sedanje postsocialistično obdobje, v katerem je veliko elementov predhodnega socialističnega obdobja, pa tudi zaradi tega, ti scenariji prihodnjega razvoja postsocialističnih družb predvidevajo ob razvojnih tudi retrogradne, reakcionarne scenarije, ki bi te družbe potisnili nazaj v varno, dirigirano socialistično preteklost ali celo v kaos.

Aktualnost obravnavanega dela je razvidna tudi zaradi tega, ker se razredna struktura postsocialističnih družb počasi spreminja iz razredne strukture, značilne za manj razvite socialistične družbe, v modernejše slojevske strukture, kakršne srečujemo v razvitih (post)industrijskih družbah. Avtorjeve analize o eliti, birokraciji in razredih brez oblasti so uporabne za analize postsocialističnih družb.

Prav tako sodimo, da so aktualni avtorjevi pogledi na legitimizacijo oblasti in njeno zasnovanost na karizmah in tradicijah. Monopolizacije partijskih elit, osredotočenje vse participacije na volitve in proteste, obstoj slojev brez lastne politične organiziranosti, pojavi centralizacije oblasti na ravni naci-

onalne države itd. odpirajo probleme legitimizacije in učinkovitega nadzora nad oblastjo v postsocialističnih družbah.

Ideja egalitarnega distributivnega egalitarizma ni nepomembna ob naraščanju revščine in negotovosti ob hkratnem parvenijskem bogatenju v postsocialističnih družbah. Pojavi omejevanja enakih možnosti so neredek pojav v zapletenih kriznih razmerah teh družb. Razredne linije se zaostreno izražajo. Ob tem ostaja odprt problem, kako morejo postsocialistične družbe hkrati v vzporednih procesih uveljaviti kapitalizacijo in menedžment, saj so se v razvitih kapitalističnih družbah procesi razvoja menedžerskih slojev začeli potem, ko se je kapitalistični razred že izoblikoval.

Postsocialistične družbe so pred težko rešljivim problemom, kako se modernizirati in preiti razvojne stopnje perifernih ekonomij, kar pa zahteva krčenje industrijskega delavstva za množično nezaposlenostjo in socialnim ogrožanjem.

Vsi ti problemi, povezani s spremembo socialne strukture postsocialističnih družb, zadevajo na aktualna vprašanja razmerij med dominacijo in konsenzom in tako na mnoge aktualne ugotovitve, zapisane v knjigi, ki obravnavajo dominacijo in konsenz v nedavno razpadlih, dolgotrajno obstoječih socialističnih družbah, predhodnicah sedanjih postsocialističnih družb. Proces v postsocialističnih družbah bo potekal od dominacije in konsenza h konsenzu in dominaciji po zavitih poteh vzponov in retrogradnih padcev.

Peter Klinar

BORIS GRABNAR

Retorika za vsakogar

Boris Grabnar v svojem najnovejšem delu nedvomno opozarja, da se morajo silovita politična nasprotja, ki nastajajo v vsaki družbi, nujno podvreči praviloma retorični organizaciji in govorniškemu obnašanju. Ideološki boj se lahko kaj hitro sprevrže v nasilje – kar dokazuje vsa zgodovina človeštva.